

³⁵ Степанчук В.М. Генезис... — С. 20—28; Чабай В.П., Маркс Э.Э., Отт М. Варибельность... — С. 37, 38; Demidenko Yu.E., Chabai V.P., Otte M., Yevtushenko A.I., Tatarisev S.V. Siuren-I, an Aurignacian site in the Crimea (The investigations of the 1994—1996 field seasons) // Prehistoire d'Anatolia. — Liege, 1997. — Vol. 1. — P. 367—414.

Одержано 28.04.2001

Л. Зализняк

ПАЛЕОЛИТ И ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ШПЕНГЛЕРА—ТОЙНБИ

Статья посвящена проблеме принципиального изменения исторической парадигмы развития человечества в эпоху камня. На протяжении XX в. археологи, историки первобытности, антропологи перешли с позиций эволюционизма на позиции многовариантности развития человечества в доисторический период. Идею такой трансформации в письменной истории сформулировали О. Шпенглер и А. Тойнби, а в археологии и палеоантропологии над этой проблемой начиная с 30-х годов XX в. работало несколько поколений исследователей из разных стран.

L. Zaliznyak

THE PALEOLITHIC AND CIVILIZATION CONCEPTION BY SPENGLER—TOYNBEE

The article is dedicated to the problem of a fundamental change of the historical paradigm of the human development in the Stone Age period. During the XX century archaeologists, prehistorians and anthropologists moved from the position of evolutionism to the grounds of multiversion development of the mankind at the prehistoric time. O. Spengler and A. Toynbee were the fathers of such a conception in the historical science. Several generations of archaeologists and paleoanthropologists from different countries have worked over this problem since the 1930 s.

О.О. Кротова

ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВИЙ КОМПЛЕКС ТА ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

У статті розглянуто питання історіографії вивчення структури пізньопалеолітичних пам'яток, методів та методологічних підходів до просторового аналізу в первісній археології, показано значення поняття господарсько-побутового комплексу для сучасних досліджень, наведено кілька прикладів вивчення структури стоянок та реконструкції поведінки людей на їх площі.

Інтерес до просторового аналізу і, зокрема, до вивчення структури пам'яток існував в археології давно. Цей напрям у вигляді складання планів знахідок та картографування пам'яток, що існував паралельно з пануючим формально-типологічним методом, започатковано ще у XIX ст., виходячи з положень німецької школи «антрополо-географів», які мали вплив на інші національні школи. До загальних просторових теорій кінця XIX — початку XX ст. належать антропологічна та економічна просторові теорії, соціальна фізична та статистично-механічна теорії. Ці теорії, запозичені з інших наук, визначались як «квазі-дедуктивні» неформальні теорії через труднощі визначення основних термінів та недостатню можливість перевірки їх на емпіричному рівні. З середини XX ст. археологія розвиває власний рівень просторової теорії¹.

У сучасній археологічній науці існують два основні теоретичні підходи щодо вивчення структури палеолітичних пам'яток. Перший — це детальне вивчення археологічного матеріалу, аналіз якого є основою реконструкції діяльності, поведінки

© О.О. КРОТОВА, 2002

людей, тобто історичної дійсності. Його можна віднести до індуктивно-емпіричного напряму досліджень. Другий підхід — гіпотетико-дедуктивне дослідження: від загальної теорії — через гіпотези — до перевірки на конкретних матеріалах, тобто він охоплює індуктивне дослідження на найнижчому рівні — на стадії перевірки гіпотез за емпіричними даними ².

Основою першого підходу є розробка методів дослідження структури палеолітичних пам'яток, що ґрунтується безпосередньо на ретельному вивченні культурного шару, його планіграфії та різного роду методах аналізу археологічних матеріалів, хоча для цього підходу характерне і епізодичне використання як аналогій етнографічного матеріалу та спроби здійснення соціальних реконструкцій на базі планіграфії археологічних пам'яток ³. Зазначений підхід здебільшого притаманний сучасним німецькій та французькій археологічним школам, представниками яких є Г. Ганіч, А. Леруа-Гуран, М. Брезійон та ін. До нього близькі й розробки російської дослідниці Н.Б. Леонової, яка узагальнила методіку досліджень структури палеолітичних пам'яток, урахувавши практику в цій галузі як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Дослідниця вважає основою вивчення структури пам'яток планіграфічне дослідження культурного шару з ретельною фіксацією усіх його особливостей та застосування методів математичної статистики. Велику увагу вона приділяє проблемі визначення палеоекологічної характеристики культурного шару та вмісних шарів ґрунту — стратиграфічному, мікростратиграфічному, мікрофаціальному аналізу, ретельному вивченню фауністичних решток та ремонту кам'яних знарядь ⁴.

Другий підхід пов'язаний з напрямом англо-американської археологічної школи, що отримала назву «нової», або процесуальної, археології, яка приділяє велику увагу етноархеологічному підходу — етнографічним аналогам та моделям. Одним із фундаторів його є Л. Бінфорд. Він вважає, що реконструкції, побудовані лише на археологічних матеріалах без надійної методології, ведуть до «міфів», що ґрунтуються на особистих поглядах дослідників. На його думку, методологічні принципи в археології слід засновувати на зв'язках, які можна спостерігати в «живих системах» (етноархеологія) або які було зареєстровано (історична археологія) чи їх можна повторити (експериментальна археологія) ⁵.

Л. Бінфорд доводить, що саме дослідження «середнього рівня» — перевірка гіпотезами загальної теорії — пояснюють динамічно-статичний зв'язок, який не можна дослідити завдяки тільки статистиці (археологічний матеріал) або динаміці (етноархеологічні спостереження). Одна з цілей досліджень «середнього рівня» — «сприяння розвитку методів для доказу висновків» теорії (концепції) вищого рівня ⁶.

Представники етноархеологічного підходу розробляють методи реконструкції структури стоянок мисливців-збирачів, їх соціально-економічної поведінки у межах як окремих стоянок, так і експлуатованих територій. Дослідження структури окремих стоянок і поселенських систем розглядають як аналітичний інструмент вивчення минулих людських адаптацій, їх діяльності у просторі і часі. Зважаючи на мобільність груп первісних мисливців-збирачів та на їх стратегію періодичної (здебільшого сезонної) концентрації та розсіювання залежно від типів навколишнього середовища та забезпечення засобів існування, один і той самий колектив може лишити дуже відмінні стоянки ⁷. Все ж дослідники зазначають, що їх варіабельність не безмежна і згідно з функціональною належністю складає дві великі групи: базові табори та місцезнаходження цільового призначення ⁸.

Вони вважають, що в ході досліджень структури окремих стоянок слід враховувати фізичні константи (розмір тіла, довжина руки) та необхідність у мінімальній площі для задоволення основних потреб життєдіяльності людини (місце для сну, приготування їжі, виготовлення знарядь тощо). Внаслідок цього стоянка зазвичай складається з певного набору частин (модулів), які можуть варіювати і в стоянковому, і в міжстоянковому просторі відповідно до соціальної структури груп населення та екологічних умов ⁹.

У цілому, порівнюючи структуру різнофункціональних стоянок, Л. Бінфорд доходить висновку, що основою структури резидентних стоянок є домашній та соціальний простір (житло, навіс, спальні місця, кухня), а спеціалізовані зони (місця виготовлення знарядь, розбирання здобичі тощо) знаходяться на периферії щодо домашнього простору. Це спільна риса усіх резидентних стоянок, які в деталях можуть відрізнитись. Особливо різниця може проявлятися внаслідок різних термінів мешкання (товщина шару) та природних умов (наявність чи відсутність жител, навісів).

Для місцезнаходжень цільового призначення, навпаки, характерне центральне розташування спеціалізованих зон і периферійне щодо них — місць іншої діяльності (споживання їжі, обігрів біля вогнища тощо). Крім того, Л. Бінфорд зазначає, що «композиція» знахідок у культурному шарі стоянки не завжди безпосередньо відображає діяльність людей, як про це часто заявляють археологи. Наприклад, купа сміття може свідчити лише про прибирання території, а інші дії, які відбувалися тут раніше (споживання їжі тощо), визнають опосередковано¹⁰.

У сучасних працях представників етноархеологічного підходу велику увагу приділено комплексному дослідженню структури окремих стоянок і реконструкції міжстоянкового простору мобільних мисливців-збирачів. Основа методології цих досліджень — взаємодія екологічних і соціальних систем, з якою пов'язані мобільність і варіювання моделей організації житлового простору. Дослідники визначають, що розробка підходів, у тому числі етноархеологічних, щодо реконструкції поведінки людей за археологічними матеріалами все ще має початковий стан. К. Гембл зазначає: «Ми знаходимося на стадії вивчення моста між просторовою моделлю і поведінкою»¹¹.

У вітчизняній археології, яка вважає себе історичною дисципліною, ще з 1920—1930-х років певну роль відіграють історичні та соціальні реконструкції на базі археологічних матеріалів. При цьому не пройшла поза увагою дослідників і можливість вивчення виробничо-побутових процесів завдяки аналізу розташування знахідок, жител, вогнищ тощо на площі стоянок. Саме з цією метою було запроваджено розкопки палеолітичних пам'яток на обширних площах, вдосконалення методів розкопок та фіксації знахідок, реконструкцію жител. Ці дослідження пов'язані з іменами Г.А. Бонч-Осмоловського, С.М. Замятніна, П.П. Єфіменка, П.Й. Борисковського, О.М. Рогачова, І.Г. Підоплічка та І.Г. Шовкопляса¹².

І.Г. Шовкопляс, вивчаючи пізньопалеолітичні стоянки Середнього Подніпров'я та реконструюючи житла з кісток мамонта, вводить і обґрунтовує поняття господарсько-побутового комплексу (ГПК) як «суми взаємопов'язаних між собою жител та різноманітних господарсько-побутових об'єктів, що складали єдине ціле в житті мешканців стоянки». До їх складу він включає житла, місця обробки каменю та кістки (виробничі центри), зовнішні вогнища, ями для зберігання сировини. Дослідник використовує це поняття як для характеристики структури культурного шару стоянок, так і для реконструкції господарсько-побутової діяльності в її межах та соціальної структури колективів людей (ГПК — осередок мешкання та господарсько-побутової діяльності однієї сім'ї)¹³. Визначення поняття ГПК належить до емпірично-індуктивних розробок, в основі яких лежить детальне вивчення археологічного матеріалу та багатий досвід дослідника. Такі розробки можна віднести до числа інтелектуальних програм у філософському сенсі, здатних робити логічні висновки, що ґрунтуються на знаннях у конкретній області та забезпечують рішення спеціальних завдань¹⁴. Поняття ГПК виявилось дуже вдалим і, певною мірою, універсальним для характеристики структури пізньопалеолітичних стоянок як з виразними конструктивними деталями (житлами), так і без них. Його досить широко використовують у сучасному вітчизняному палеолітознавстві¹⁵.

Отже, можливість вирішення основних проблем, пов'язаних з вивченням структури пізньопалеолітичних пам'яток, залежить від: 1) наявності повноцінного археологічного джерела — культурного шару *in situ*, бажано з чіткою, «незмасованою» структурою та застосування спеціальних методів розкопок та фіксації; 2) використання сучасних методологічних підходів до інтерпретації археологічного джерела, залучення методів суміжних дисциплін, насамперед етнографічних даних і моделей, статистичних даних і т. ін.; 3) здійснення реконструкції пам'ятки, оцінки її соціально-економічної структури як самої по собі, так і її місця у системі стоянок й місцезнаходжень у межах території, експлуатованої певним колективом.

Структуру стоянок легше визначати, якщо вони мають культурний шар невеликої товщини, що забезпечує чіткість його деталей. Кілька таких стоянок досліджено в басейні середньої течії р. Сіверський Донець. Вони являють собою відносно невеликі поодинокі скупчення культурних залишків, майже повністю досліджених розкопками з тонким культурним шаром завтовшки від 5 до 15 см. Якісний та кількісний аналіз розподілу знахідок на їх площі за методикою Н.Б. Леонової¹⁶, доповнені елементами функціонального аналізу та ремонту крем'яних виробів, а також використання етнографічних моделей організації стоянкового простору за Л. Бінфордом¹⁷ і деяких сучасних методів визначення сезону використання стоянок

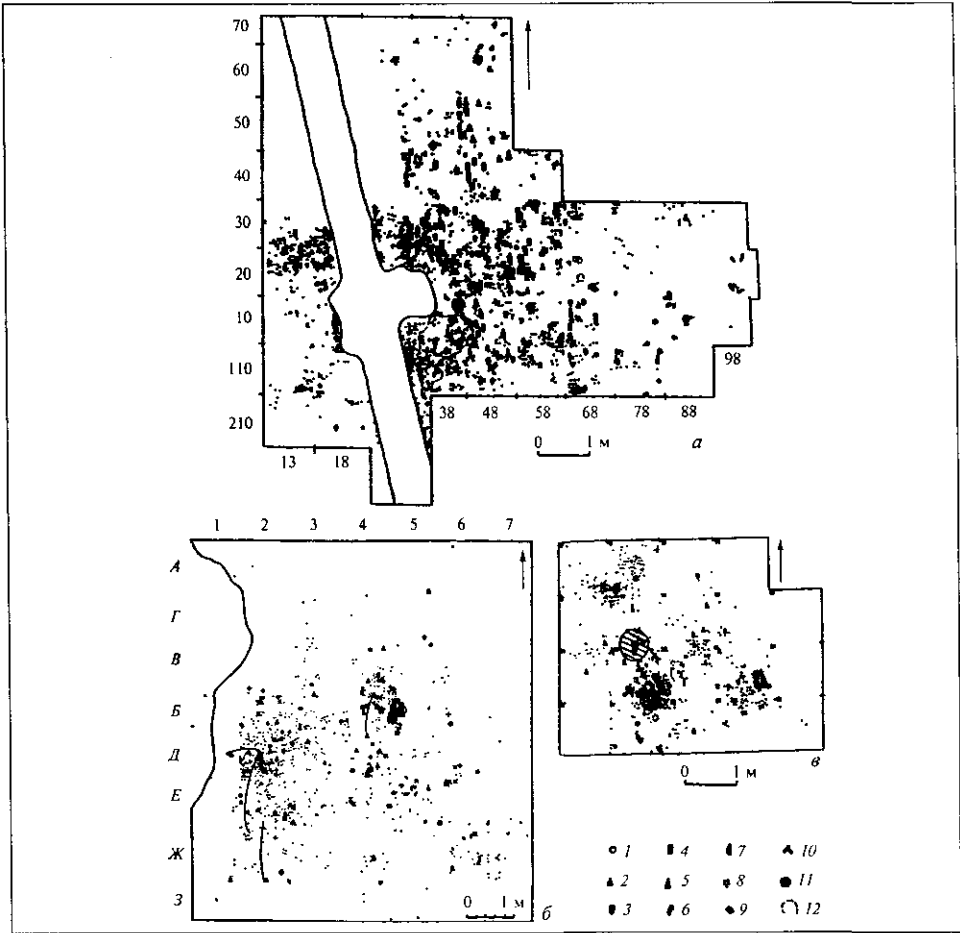

Рис. 1. Плани розташування знахідок у культурному шарі стоянок Ями (а), Говоруха (б), Минівський Яр (в): 1 — нуклеус; 2 — різець; 3 — скребачка; 4 — ретушована мікроплатівка; 5 — вістря; 6 — знаряддя з черенком (держаком?); 7 — проколка; 8 — інші крем'яні вироби; 9 — вохра; 10 — кістки; 11 — рештки вогнища; 12 — пляма попелу; стрілками позначено відстань між кременями, які було підібрано

за В.Я. Сергіним¹⁸, терміну проживання за А. Спайсом та кількості мешканців за П. Віснером¹⁹ дають змогу встановити їх структуру, відносний термін існування, господарську функцію, тобто поведінку людей.

Стоянка Ями розташована у верхній течії р. Красна, притоки Сіверського Дінця. Її розкопано на площі 63 м², скупчення культурних залишків займало площу близько 50 м². Воно не мало чітких обрисів, що не дає змоги інтерпретувати його як рештки житла. Середня насиченість крем'яних виробів — 160 кременів на 1 м². Тут відмічено сліди вогнища, зольність, плями червоної та жовтої вохри, невелику кількість фауністичних решток (рис. 1, а)²⁰. Якісний та кількісний аналізи знахідок та особливостей культурного шару пам'ятки дали змогу визначити її структуру, яку склали два виробничі комплекси (300—400 кременів на 1 м², 1—2 % знарядь) первісної обробки кременю, виробничий центр (500 кременів на 1 м², 3,7 % знарядь) поліфункціонального характеру та зона з виготовлення і використання знарядь (50 кременів на 1 м², 10 % знарядь)²¹.

Використовуючи деякі етнографічні моделі організації стоянкового простору первісними мисливцями-збирачами, спробуємо реконструювати поведінку мешканців стоянки. Два виробничі комплекси у південно-східній частині скупчення на відстані 1,8—2,0 м від вогнища реконструюються як типові місця первісного розколювання кременю, залишені кожне однією людиною. Склад та розташування знахідок відповідають класичній структурі таких місць, зафіксованих Л. Бінфордом у різних частинах світу, коли дрібні відщепи та лусочки в процесі розколювання нуклеусу падають біля ніг працюючого, а великі вироби (відщепи, платівки) розташову-

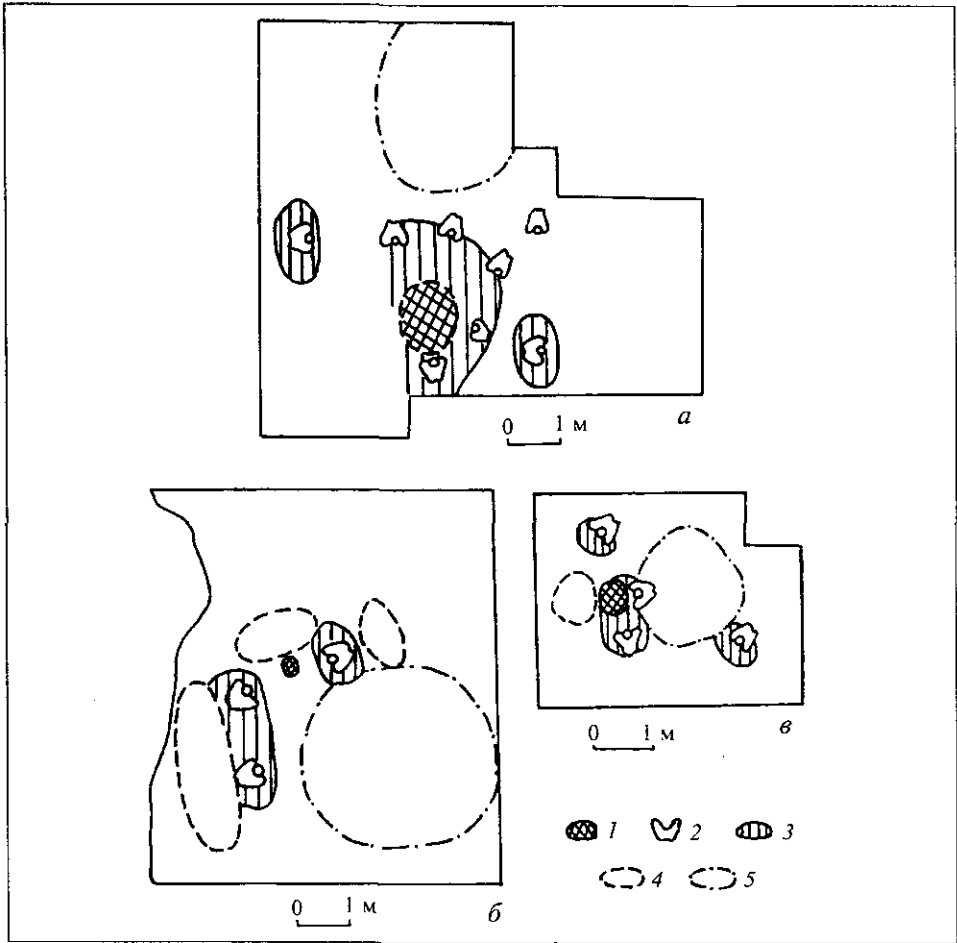

Рис. 2. Реконструкція використання території (згідно з моделлю: Binford, 1983. — Р. 152, 153) стоянок Ями (а), Говоруха (б), Минівський Яр (в): 1 — пляма попелу, слід вогнища; 2 — людина; 3 — зона падіння відходів; 4 — зона викидання відходів; 5 — житловий простір

ються поперед нього у вигляді дуги на відстані витягнутої руки, що під час реконструкції поведінки працюючого допомагає визначити його орієнтацію²². Тут вони в обох випадках розташовувалися обличчям на схід (рис. 2, а).

П'ять робочих місць стоянки Ями, визначених за складом знахідок як місця обробки кременю та виготовлення знарядь, розташовувалися півколом біля вогнища на відстані 0,5—1,5 м, а одне місце, очевидно, пов'язане з використанням знарядь, — у 2 м на північний схід. Ділянку в північній частині скупчення, визначену за складом знахідок як зону використання та, можливо, зберігання знарядь, інтерпретовано як можливий житловий простір. Вона мала досить чіткі обриси із заходу, що дає змогу припустити існування тут якогось заслону (рис. 2, а). Виходячи з того що площа, необхідна для спального місця дорослої людини, становить близько 1,8 м²²³, можна припустити, що ця ділянка могла слугувати місцем відпочинку для групи з п'яти осіб.

Функція стоянки пов'язана з сезоном, розміром групи та терміном її використання. Ці фактори раніше нами було визначено²⁴. Згідно з цим, стоянка Ями є залишком господарсько-побутового комплексу (базового табору), який використовувала в теплу пору року група, можливо, з 5 осіб, приблизно протягом двох місяців. Об'єктами полювання слугували бizon та кінь, рештки яких представлені фрагментом щелепи, зубами та дрібними фрагментами трубчастих кісток. Невеликим фрагментом рогу представлений також благородний олень.

Стоянку Говоруха, що знаходилась на другій надзаплавній терасі правого берега р. Лугань, притоки Сіверського Дінця, досліджено на площі 52 м². Скупчення культурних залишків площею 22 м² мало чітку планіграфію та насиченість знахідок близь-

ко 50 кременів на 2 м². Воно містило також сліди невеликого вогнища, морську мушлю (*Chione gallina*), червону вохру та фауністичні рештки (рис. 1, б).

Два виробничі поліфункціональні комплекси (100—300 кременів на 1 м²) з обробки кременю розташовувалися в 1,5 м на захід і північний схід від вогнища, а зона виготовлення та використання знарядь (10 кременів на 1 м², 18,5 % знарядь) — на південний схід від нього. У межах виробничих комплексів та зони виділено по кілька робочих місць, пов'язаних з обробкою кременю, виготовленням та використанням знарядь²⁵. Привертає увагу «точок» площею 0,5 м² у межах північно-східного виробничого комплексу з типовим розташуванням дрібних відщепів, лусочок та великих відщепів, яке можна інтерпретувати як місце роботи однієї людини, зверненої обличчям до вогнища. Два робочі місця на південний захід від вогнища, де розколювали нуклеуси та виготовляли знаряддя, фіксуються скупченням лусочок та дрібними уламками кременю («зони падіння відходів») та задніми «зонами викиду» відповідно до моделі використання простору біля вогнища за Л. Бінфордом²⁶, куди працюючі, очевидно, відкидали за спину кремені, не придатний для обробки, — невдалі сколи з нуклеусу, різцеві сколи. Деякі з них було підібрано у процесі ремонту до виробів з робочих місць (рис. 2, б).

У межах зони виготовлення та використання знарядь знайдено крем'яні вироби зі слідами обробки кістки, дерева, а біля плями червоної вохри — морську черепашку та ретушований крем'яний відщеп зі слідами обробки вохри²⁷. Це місце інтерпретують як житловий простір, де мешканці стоянки могли спати, зберігати цінні речі та, можливо, працювати під час негоди. Його площа (близько 10 м²) дозволяла влаштувати тут спальні місця для 4—5 осіб (рис. 2, б). Стоянку інтерпретують як господарсько-побутовий комплекс (базовий табір) — місце мешкання групи близько 5 осіб (сім'ї) протягом 10 днів у теплу пору року. Хоча не можна виключати, що це була зупинка спеціалізованої експедиції із заготовки крем'яної сировини, зважаючи на близькість (7 км) родовищ кременю, характер трудових процесів (наявність слідів первинної обробки кременю) та майже повну відсутність у колекції нуклеусів, які, очевидно, забрали з собою. Мешканці стоянки полювали на коня, рештки якого представлені зубами та дрібними уламками трубчастих кісток.

Багатошарова стоянка Минівський Яр розташована на високому правому березі р. Сіверський Донець. У верхньопалеолітичному (четвертому) горизонті розкопками І.Ф. Левицького та Д.Я. Телегіна досліджено скупчення культурного шару площею 20 м², що містило крем'яні вироби (180 кременів на 1 м²), рештки вогнища діаметром 0,6 м, фауністичні рештки та сліди червоної вохри (рис. 1, в)²⁸. Відповідно до якісного та кількісного аналізів складу знахідок на певних ділянках скупчення визначено структуру пам'ятки, яка охоплювала три виробничі комплекси та зону використання знарядь. Виробничі комплекси — це невеликі самостійні скупчення, пов'язані з обробкою кременю (до 2000 кременів на 1 м² та не більше 1,5 % знарядь). На північному комплексі відбувалася первинна обробка кременю, на східному — обробляли нуклеуси. Південний комплекс мав поліфункціональний характер — обробка нуклеусів, виготовлення та, можливо, використання знарядь²⁹.

Інтерпретація згідно з етнографічними моделями місць обробки кременю та організації простору біля вогнища дає змогу припустити, що кожен з трьох виробничих комплексів — це місце роботи однієї людини по розколюванню нуклеусів та крем'яного жовна. На місці роботи лишилися «зони падіння відходів» у вигляді скупчень дрібних відщепів та лусочок. Ділянка на схід від вогнища — це, напевно, місце приготування та споживання їжі, а територія західніше вогнища — «передня зона викиду» кухонних відходів у вигляді дрібних фрагментів трубчастих кісток. Територію на схід від вогнища, яку за характером та насиченістю знахідками (15 кременів на 1 м², 14 % знарядь) визначено як зону використання знарядь, можна також інтерпретувати як житловий простір, де на площі 10—11 м² могли розміститися на відпочинок 5—6 осіб (рис. 2, в). Все скупчення можна визначити як господарсько-побутовий комплекс (базовий табір) — місце недовготривалого мешкання групи з 5—6 осіб, можливо, однієї сім'ї. Об'єктом полювання був бізон.

Отже, викладений, хоча і в досить обмеженому обсязі, аналіз як літературних даних, що стосуються проблем дослідження структури пам'яток, так і даних інтерпретації конкретних матеріалів зі спробою реконструкції поведінки людей на площі кількох стоянок, може свідчити про актуальність використання методик, що запропоновані та розроблені представниками різних теоретичних підходів стосовно вив-

чення просторової структури пізньопалеолітичних пам'яток. З нашого погляду, саме таке поєднання та подальший розвиток підходів і конкретних методів дозволить забезпечити як повноцінне археологічне джерело, так і необхідні методи його дослідження та інтерпретації, сприятиме наблизенню до вирішення проблем просторового аналізу, соціально-економічних та історичних реконструкцій первісних суспільств.

¹ Clarke D.L. *Spatial Information in Archaeology // Spatial Archaeology* / Ed. D.L. Clarke. — London; New York; San-Francisco, 1977. — P. 1—32.

² Колесников М.А. Реконструкція процесу формування археологічної пам'ятки (досвід побудови теорії середнього рівня в сучасній археології) // Теорія та практика археологічних досліджень. — К., 1994. — С. 132—134.

³ Calanidou N. *Uses Ethnography in Modeling Palaeolithic Settlement: The Past, The Present and The Future // Prehistoire Europeenne.* — 1998. — V. 13. — P. 196, 197.

⁴ Леонова Н.Б. О методах изучения структуры верхнепалеолитических стоянок // *Вопр. антропологии.* — 1983. — № 71. — С. 104—118; *Она же.* Современное палеолитоведение: методология, концепции, подходы: Автореф. дис... д-ра истор. наук. — М., 1994. — С. 8, 9; *Она же.* Методы диагностики характера хозяйственной деятельности на памятниках верхнего палеолита // *Археол. альманах.* — Донецк, 2000. — № 9. — С. 137—146.

⁵ Binford L.R. *Bones. Ancient Men and Modern Myth.* — New York: Academic Press, 1981. — P. 2, 32.

⁶ Binford L.R. *Debating Archaeology.* — New York: Academic Press, 1989. — P. 223, 260.

⁷ Lee R.B. What Hunters do for a living, or How to make out on scarce resources // *Man the Hunters.* — Chicago, 1968. — P. 30—48; Binford L.R. Willow Smoke and Dogs' Tails: Hunter-Gatherer Settlement Systems and Archaeological Site Formation // *American Antiquity.* — 1980. — 45. — P. 4—20; Soffer O. *The Upper Paleolithic of the Center Russian Plain.* — New York: Academic Press, 1985. — P. 354.

⁸ Binford L.R. *In Pursuit in the Past.* — Thames and Hudson, 1983. — P. 131—139.

⁹ *Ibid.* — P. 122, 144, 145, 152; Binford L.R. *Debating...* — P. 232.

¹⁰ *Ibid.* — P. 232, 263.

¹¹ Gamble C. *An Introduction to the Living Spaces of Mobile Peoples // Ethnoarchaeological Approaches to Mobile Camp Sites. Hunter-Gatherer and Pastoralist Case Studies. International Monographs in Prehistory.* — 1991. — Ethnoarch. Ser. 1. — P. 18.

¹² Рогачев А.Н. Палеолитические жилища и поселения // *Каменный век на территории СССР // МИА* — 1970. — № 166. — С. 64—77.

¹³ Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. — Киев, 1965. — С. 30, 258—277; *Она же.* Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита. Его состав и назначение // *БКИЧП.* — 1977. — № 47. — С. 115—120.

¹⁴ Арутюнян Л.В. Системы представления знаний // *Наук. пізнання. Методологія та технологія.* — 1998. — Вип. 1—2. — С. 2—3.

¹⁵ Леонова Н.Б. Производственные комплексы стоянки Чулатово 2 // *Проблемы истории СССР.* — М., 1976. — Вып. 5. — С. 16—23; Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. — Киев, 1989. — С. 147; Кротова А.А. Структура позднепалеолитических памятников бассейна Северского Донца // *КСИА АН СССР.* — Вып. 206. — С. 69—72; Сапожников И.В. Локальный хозяйственно-бытовой комплекс на позднепалеолитической стоянке Большая Аккаржа // *Археол. вестн.* — СПб., 1994. — № 3. — С. 38—47; Виноградова Е.А. Планировка верхнепалеолитических поселений: древний рельеф и хозяйственно-бытовая структура памятника // *Донская археология.* — 2000. — № 3—4. — С. 24—37.

¹⁶ Леонова Н.Б. Закономерности распределения кремневого инвентаря на верхнепалеолитических стоянках и отражение в них специфики палеолитических поселений: Автореф. дис... канд. ист. наук., М., 1977. — 20 с.

¹⁷ Binford L.R. *In Pursuit...* — P. 152, 153.

¹⁸ Серин В.Я. Классификация палеолитических поселений с жилищами на территории СССР // *СА.* — № 1. — 1988. — С. 5—20.

¹⁹ Soffer O. *Ibid.* — P. 406, 410.

²⁰ Кротова А.А. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Юго-Востока Украины // Неприна В.И., Зализняк Л.Л., Кротова А.А. Памятники каменного века Левобережной Украины. — Киев, 1986. — С. 13—15.

²¹ Кротова А.А. Структура... — С. 69.

²² Binford L.R. *Ibid.* — P. 152.

²³ *Ibid.* — P. 153.

²⁴ Кротова О.О. Виробництво та суспільні відносини населення Північного Причорномор'я в добу пізнього палеоліту // *Археологія.* — 1994. — № 1. — С. 25.

²⁵ Кротова О.О. Пізньопалеолітична пам'ятка поблизу с. Говоруха на Лугані // Археологія. — 1980. — Вип. 33. — С. 53—60.

²⁶ Binford L.R. Ibid. — P. 153.

²⁷ Трасологічне визначення Д.Ю. Нужного (Кротова О.О. Зазн. праця. — С. 56).

²⁸ Левицький І.Ф., Телегін Д.Я. Дослідження стоянки в ур. Минівський яр на Сіверському Дінці // Археологічні пам'ятки УРСР. — 1956. — № 4. — С. 183—188; *Они же.* Отчет об археол. исследованиях на Северском Донце // НА ИА АН УССР, ф/э 1243. — 1951.

²⁹ Кротова А.А. Структура... — С. 71.

Одержано 28.04.2001

А.А. Кротова

ХОЗЯЙСТВЕННО-БЫТОВОЙ КОМПЛЕКС И ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ СТРУКТУРЫ ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ

В статье рассмотрены вопросы историографии пространственного анализа в первобытной археологии, дан анализ основных методологических подходов к изучению структуры позднелеолитических памятников — археологического и этноархеологического. Показано значение понятия хозяйственно-бытового комплекса (введенного И.Г. Шовкоплясом) для современных исследований. Рассмотрена структура и описана реконструкция использования территории обитателями нескольких позднелеолитических стоянок бассейна Северского Донца, интерпретируемых как хозяйственно-бытовые комплексы или недолговременные базовые лагеря небольших групп охотников-собираателей.

А.Кротова

THE ECONOMIC-DOMESTIC COMPLEX AND THE PROBLEMS OF STUDYING THE STRUCTURE OF THE UPPER PALEOLITHIC SITES

The article is dedicated to consideration of the historiography of the spatial analysis in Prehistoric Archaeology. The characteristic of the main methodological approaches (archaeological and ethnoarchaeological) to studying the structure of the Upper Paleolithic sites is given. The importance of the notion of the economic-domestic complex (formulated by I. Shovkoplyas) for the modern researches is underlined. The author also analyses the structure of the economic-domestic complex and reconstructs the process of utilization of the territory of the Severski Donets basin by the inhabitants of some Upper Paleolithic sites. The sites are interpreted as the short-term base-camps of the small groups of hunters-gatherers.

В.І. Беляєва

СЕЗОННІСТЬ ТА ДОВГОЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено всебічному аналізу матеріалів стоянки Пушкарі 1, що дає змогу дійти окремих висновків стосовно господарської атрибуції пам'ятки.

Чим складнішою та багатшою є палеолітична пам'ятка, тим зрозумілішою є увага дослідників до проблем реконструкції домогосподарського укладу її мешканців. У 30-50-х роках минулого століття складність палеолітичних стоянок визначалась різноманітністю і видимою упорядкованістю основних об'єктів культурного шару — жител, вогнищ, ям, скупчень. Перші реконструкції цього емпіричного (за визначенням О. Соффер) напряду були зроблені П.П. Єфименком, І.Г. Підоплічком, О.П. Чернишем, О.М. Рогачовим та І.Г. Шовкоплясом.

© В.І. БЕЛЯЄВА, 2002